

Hilabeteak: ikuspegi etnolinguistikoa

Los meses del año: punto de vista etnolingüístico

Les mois de l'année : une vision ethnolinguistique

Months of the year: an ethnolinguistic perspective

DIÉGUEZ BARAHONA, Kepa

Ikertzaile beregaina

kepa.diegez@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2390-251X>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2025i10.303>

Jasotze-data: 2025/01/24

Behin-behineko onartze-data: 2025/05/22

Behin betiko onartze-data: 2025/05/29

Euskaraz erabili ohi diren hilabeteen izendapenei buruzko gogoetak, ikuspegi linguistikotik eta antropologikotik egin izan dituzte autore batzuek. Euskal kulturari hain kontu sus-traitua eta arrunta izanda, nondik ote datozen izendapenak jakin nahian, jende askok pla-zaratu izan du bere iritzia era batera edo bestera, sarritan gisa desegokian, behar bezalako tresnarik erabili ez baitu. Gai interesgarri honi taxuzko egituraketa eta argia emateko xedez, egileak metodologia etnolinguistikoaz baliatzea proposatu du, lexikoa eta kultura uztartuz, ezinbestez elkarri eragiten baitiote.

Gako-hitzak: hilabeteak, etnolinguistika, kultura, lexikoa, egutegia, erromatarak.

Las reflexiones sobre las denominaciones de los meses de uso habitual en euskera han sido realizadas por algunos autores desde una perspectiva lingüística y antropológica. Ante un tema tan arraigado y común en la cultura vasca, e intrigados por saber de dónde provie-nen dichas denominaciones, mucha gente ha hecho pública su opinión de una u otra mane-ra, a menudo inadecuadamente, al no utilizar las herramientas apropiadas para ello. Con el fin de dar una acertada estructuración y claridad a este interesante tema, el autor propone utilizar la metodología etnolingüística, combinando léxico y cultura, inevitablemente ele-mentos de interacción mutua.

Palabras clave: meses, etnolingüística, cultura, léxico, calendario, romanos.

D'un point de vue linguistique et anthropologique, certains auteurs ont réfléchi aux dénominations des mois habituellement consacrés à la langue basque. Une question si enracinée et commune dans la culture basque, qui cherche à savoir d'où viennent les dénominations, a amené beaucoup de gens à exprimer leur opinion d'une manière ou d'une autre, souvent d'une manière inappropriée, n'ayant pas utilisé les outils nécessaires. Afin de donner une structuration et une clarté adéquates à ce sujet intéressant, l'auteur propose d'utiliser la méthodologie ethnolinguistique, en combinant lexique et culture, qui interagissent inévitablement.

Mots-clés : mois, ethnolinguistique, culture, lexique, calendrier, romains.

Some authors have made reflections from linguistic and anthropological perspectives about the names traditionally used for months in Basque. Given that this is such a deeply rooted and everyday matter in Basque culture, many people have expressed their opinions in one way or another, often inappropriately, as they have not used the proper tools. With the aim of giving this interesting topic a clear and structured treatment, the author proposes the use of an ethnolinguistic methodology, combining lexicon and culture, since they inevitably influence each other.

Keywords: months, ethnolinguistics, culture, lexicon, calendar, Romans.

DIÉGUEZ BARAHONA, Kepa (2025). «Months of the year: an ethnolinguistic perspective», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 70 (2): 261-301.

1. Sarrera
2. Hilabeteak
 - 2.1 Urtarrila
 - 2.2 Otsaila
 - 2.3 Martxoa
 - 2.4 Apirila
 - 2.5 Maiatza
 - 2.6 Ekaina
 - 2.7 Uztaila
 - 2.8 Abuztua
 - 2.9 Iraila
 - 2.10 Urria
 - 2.11 Azaroa
 - 2.12 Abendua
3. Ondorioak

Bibliografia

Laburdurak

1. Sarrera

Ikerlan hau egileak *Euskera Ikerketa Aldizkarian* argitaratutako «Urtaroak: ikuspegi etnolingistikoa» deritzon artikulua jarraipena da (Diéguez 2024), urtaroak zein hilabeteak etnometeorologiaren arloan DENBORA esparruari dagozkio-eta (Murdock eta beste 1987); beste biak, *ortzia* eta *ostagiak*¹ dira. Artikulu hartan aipatutakoak ez dira hemen ostera ere azalduko: zertan den etnolingvistika eta zer-nolako metodologia erabili izan den urtaroen lexikoa aztertzeko, alegia; hantxe esplikaturik dago luze eta zabal. Jakina, ikerlan honen nondik norakoa ongi ulertuko bada, komeni da, guxtienez, artikulua sarrera irakurtzea. Ez du zentzu handirik oraingo honetan nozio orokor eta kontzeptu guztien irakurketa sakona egiteak: azterketa honetan IZAKIAK nozio orokorra baizik ez da aztertuko, hilabeteen izendapenak, hain zuzen ere, gainerako guztiak ez baitira jaso: ez KANTITATEA, ez KALITATEA, ez JARDUERA, ez DENBORA, ez ESPAZIOA (Diéguez 2024).

Harako aipatutako «Urtaroak: ikuspegi etnolingistikoa» artikuluan (Diéguez 2024), hilabeteen lexikoa aditzera eman zen, Martín Camachoren etnolingistikaren inguruko hausnarketa oinarri harturik (Martín Camacho 2016) eta DENBORA esparru etnometeorologikoaren barruan; lexikoa kulturaren bitartez aztertu genuen, ondorio linguistikoetara iristeko (Diéguez 2021). Ez dago ukatzerik kulturak lexikoari eragiten diola, eta alderantziz ere bai, lexikoak kulturari eragiten diola: elkarrekin bizi dira, etengabeko harremanetan, bata hartu eta besteak ematen du. Gogora ditzagun Martín Camachoren hitz hauexek:

El léxico —entendido como el repertorio constituido tanto por las palabras como por las unidades que conforman lo que Coseriu (1977: 113-118) denominó discurso repetido— es sin duda el ámbito lingüístico donde más directamente se observa la repercusión de la

¹ *Ostagi* berba Azkuek asmatu zuen 'fenomeno atmosferikoa' esateko. Beste batzuetan *egurasketa* erabiltzen du. Ez zuen arrakastarik izan, eta guztiz ahaztu zen; izan ere, behin baino ez ez zuen hark erabili *Euskalerriaren Yakintzaren* laugarren liburukian, 205. orrialdean, ostadarraren izendapenen berri eman zuenean: «Lan onen lenengo liburuan, [...] bekuski irakurleak ostagi onen [ostadarraren] beste amazapi izen» (Azkue 1935-1947/1989).

cultura, de ahí que sean muchos los aspectos concretos en los que se puede constatar y, por ende, analizar esa influencia.

(Martín Camacho 2016: 198)

Horrenbestez, hilabeteen izendapenak aztertzearekin batera, hiztunen «adimen-begiak»² (Palmer 1996) nolako eragina jaso duen komunitatearen kulturaren bitartez azaleratuko da: erabaki lexikoak ez dagozkio gizabanakoari, komunitateari baizik, hain zuzen ere. Mintzaira ez da gizabanako «barkartuen» kontua, beren geneek itsumustuan bultzaturik etorria, baizik eta milaka urtean gizabanako ugariren elkarlanaren bidez sortutako zerbait da, zerbait handia, erraldoia, eguneroko bizimoduak akuilaturik, eta, bereziki, bizitzaren alderdi errealenak zipriztindurik dagoena: kultura (Bernárdez 2008).

Antzina-antzinatik, ortziko³ ostagiek gizakien interesa piztu izan dute. Hori dela eta, ortzia behatzearen ondorioz lehenengo egutegiak egin izan ziren. Lurretik ortzira begiratu eta hura unibertsoaren gunetzat hartuta, zeruko objektuek behin eta berriz ziklo berak betetzen zituztela jabetu ziren; denbora neurtzeko tresna ezin baliotsuagoa bilakatu zitzairen.

Ilargi-egutegiari dagokionez, egunaren eta urtearen iraupenak Lurraren translazio- eta errotazio-mugimenduetan oinarritzea erraz samarra bide da; hala ere, hilabeteekin kontu hori ez da hain samurra. Hilabeteek gutxi gorabehera ilargiak Lurraren inguruan orbita betetzen ematen duen denbora irauten badute ere, ilargialdien arabera haien iraupena neurtzeak arazo gehiago dakartza, Lurraren errotazioan eta translazioan finkatutako modelok baino.

Bi modu erabili izan dira historian zehar hilabeteen iraupena ilargialdien bitartez zehazteko. Haietariko bat hilabete *sidereo* edo *siderala* da, hau da, ilargiak Lurraren inguruan bira egiteko behar duen denbora-tartea, berriz or-

² Palmerren ikuspuntuaren arabera, hizkuntza adimenaren iruditerian erabilitako hitzeko sinbolo-jokoa da. Adimenaren begiaz ikusten duguna da iruditeria, baina baita «laranjaren zaporea» eta «euripean ibiliz sortzen zaigun sentipena» ere (Palmer 1996).

³ Ortzia, gure ustez, lurraren gainetik dagoen sabai osoa da, non ostagiak sortzen baitira. Naturari loturiko kontzeptua da, ez erlijioari.

tzian duen kokapen berera itzultzerainokoa. Epe horrek 27,32 egun irauten du. Gutxi erabili omen dute era hori egutegiren bat eratzeko. Ilargi-hilabetea osatzeko beste era, hilabete *sinodiko*aren bitartez eginikoa da, hots, ilargiak bere faseen ziklo osoa betetzeko behar duen denbora. Hala, Lurrak eguzkiaren inguruko bere orbitan ilargia Lurraren inguruan mugitzen den norabide berean egiten duenez gero, ilbetetik ilbeteraino doan denbora, esaterako, 29,53 egunekoa da: horixe erabiltzen da gaur egun ilargi-hilabeteak eratzeko.

Mende luzeetan herri batzuentzat egutegi-hilabetearen iraupena ilargialdia bezalakoxea izan zen. Baina, beste kasu batzuetan, erromatar egutegiaren kasuan, adibidez, hilabeteen egun batzuk hautazko eran egin omen zen, seguru asko orduko modaren bati jarraituz.

Euskal egutegiari dagokionez, Julio Caro Barojak (Caro Baroja 1984) egina du azterketarik sakonena. Haren arabera, euskal egutegia, zatiz, behintzat, erromatarren aurrekoa da, eta hori sumatzen da, sumatu ere, izendapen batzuetan, aurrerago ikusiko denez. Juan Gorostiagak (Gorostiaga 1958), os-tera, artikulua labur-labur batean, erromatarren eragina euskal egutegian handia dela dio. Ez dago ezeztatzerik: gaur egun erabiltzen ditugun izendapenetan begi-bistakoa da erromatarren eragina: *martxoa*, *apirila*, *maiatza*, *abuztua*. Beste izen batzuen jatorria erromanikoa ere bada: *abendua*, *zemendia*...

Artikulu honetan bildu ditugun hilabeteen izendapenak osagaien arabera xeheturi daude. Autore asko ahalegindu badira ere izen batzuen etimologia azaleratzen, ustezko eta balizko eremuetan sartzea dateke hori sarri askotan, lurralde ilun labainetan murgiltzea. Hemen, agerikoa eta argia dena baizik ez da azalduko, ez gara alor ezezagunetan sartuko, eta, horretarako, uste dugu nahikoa dela izenen osaerari buruz jardutea, hau da, zernolako osagaiak dauzkaten beren baitan hilabeteen izena emateko erabiltzen diren hitzek: hortaz, sasietimologiak saihestu eta hipotesiak baino ez ditugu aditzera emango. Hilabetez hilabete joango gara, eta taulen bitartez adieraziko dugu ustezko osaera zein den, argia eta gardenena. Aipatu bezala, kulturaren eragina zenbaterainokoa den ulertzea ezinbestekoa da izendapen batzuk egoki barneratzeko. Izendapenik gehienak OEhtik aterata badaude ere, badira beste batzuk han-hemendik jasota. Horrela izanez gero, zein den iturria adieraziko da.

2. Hilabeteak

2.1 Urtarrila

URTARRILA: izendapenen osaera			
	beltz/baltz	(h)il	emaitza
beltz		+	<i>beltzil</i>
(h)il	+		<i>ilbeltz/ilbaltz</i>
izotz		+	<i>izotzil/izozkil</i>
lau		+	<i>loil/lotazil</i>
urteberri?		+	<i>urtarril/urteberril</i>

Urtarrila izendatzeko berbak direla-eta, bi multzo bereiz daitezke: batetik, *-(h)il* bigarren osagaia daukatenak eta, bestetik, *-(h)il* gabekoak. Azken honi buruz, *ilbeltz/ilbaltz* besterik ez dela esan behar da; baina alderantziz ere bada, *beltzil*. Azken hau abenduaren izendapenetan azaltzen da: iluntasunaren lorrazak. Horrelako izendapenek egutegi erromatarren aurrekoa ematen dute, eta beharbada ez daukate jatorriz latinezko *januarius*-ekin zerikusirik:

Jano (latinez: *Ianus*) antzinako Erromako jainkoa izan zen. Hasierak, ateak, pasabideak, trantsizioak denbora, dualtasuna, sarrerak, ertzak eta amaieren buru zen. Bi aurpegiko irudia du (*Jano Bifronte*), aurrera begira dagoena bata eta atzera begira bestea. Bera irudikatzen ikurrak atea, giltza eta hasiera dira. Janoren jatorria zein den ez dago argi, baina nolanahi ere Erromako jainkoetan zaharrenetakoa da. Ateen (latinez: *ianuae*), arkuen (latinez: *jani*) eta hasiera guztien jainkoa zen.

(Wikipedia)

Beltzil izendapenaz gain, osterantzeko hiru izendapenek *-il* ere badaukate amaieran. Osagai hori maiz azaltzen da gainerako hilabeteen izenetan. Interesgarria da, oso, *urtarril* izenaren jatorriari buruzko azterketa. Caro Barojak ez du batere argi: «Pero en cambio *urtarrila*, *urtarile* edo *urtaharrila* han sido objeto de varias conjeturas» (Caro Baroja 1984: 77). Egun dauzkagun datuetara joz gero, badakigu Gipuzkoako Beterri aldean erabiltzen den *ur-*

teberril izenak argi piska bat eman lezakeela. Baliteke hitz elkartuetan *urte urta-* izatea (gogora dezagun *luze > luza-* eta antzekoak) eta gero *berri* eta *il* izenak erantsita, honela geratzea: *urtaberril* → *urtaerril* → *urtarril* edota Bizkai aldean: *urtabarril* → *urtaarril* → *urtarril*; izan ere *-b-* bokalartekoa oso makala da, ahula, eta erortzeko joera dauka. Mitxelena ere iritzi berekoa da:

Menos ambiguo es el nombre más extendido del mes de «enero», donde, junto a *urt(h)arril*, sen encuentra *urtharil*, ya en Eliç. Varias veces, y cf. sul. mod. *urthail*. Se trata, sin embargo, de un término cuyo origen es tan claro que ya fue indicado en el XVIII, en una trad. de las ordenanzas municipales de Eibar (RIEV 2 (1908), 733): ... *bialdu daichela urtebarrico ylian, ceina baitta urtarrilian*. Es pues, *urt(h)a-* + *berri* + *(h)il* ‘mes de año nuevo’, con *rr* interior que quedó luego en posición presumiblemente implosiva ante el último miembro.

(Mitxelena 1985: 513)

Gorostiagak ere *urtarril* < *urteberri* + *il*-etik datorrela uste du, baina bi ñabardura txertatu ditu: bata, jarduera zeltikoa, eta, bestea, kristautzearen aritze etengabea izendapen horiek ezabatzeko. Bestalde, *ilbeltz/ilbaltz* izendapenak berrikuntzak direla dio:

El nombre más extendido es el de las formas que se dejan reducir a URTEBARRI-IL v URTEBERRI-IL, o sea el ‘mes del Año Nuevo’. URTEBARRI como URTATS significa todavía ‘estreno’ o con práctica céltica ‘aguilando’ (*au guide l’année neuf*, según la recta interpretación de esta palabra que todavía no recogen los diccionarios etimológicos). El cristianismo combatió estas costumbres gentílicas y así el ayuno de estos días de las saturnales y el carácter de la liturgia de la Misa *ad avertendum ab idolis*. Los ídolos en nuestro Prudencio son siempre «negros» de donde la innovación de *ilbeltz* o *ilbaltz* ‘el mes negro’ por ENERO.

(Gorostiaga 1958: 52)

Eguraldiari lotuak, izotzari buruzko adierazpenak ere badira zenbait herri-hizkeratan, Euskal Herriko ekialde hotzean ez ezik, baita mendebalde epelean ere. Azkuek Aezkoan eta Zaraitzun *izotzil* jaso zuen, baina hiztegiaren eranskinean *izozkil* dakar «B-aster» marka lausoa ipinita (Azkue 1935-1947/1989): *-ki* atzikia erantsita ote dago, ala epentetikoa da, lotura beza-

la *z* eta *l*-ren artean? Zer ote da «aster» hori? «Asterrika», Berriatua udalerriko auzoa? Horrela izango balitz, *izozkil* izendapenak behinolako eguraldi gordinagoa adieraziko luke, Asterrika auzoa itsasotik hurbil dago eta. Izan ere, *Arantzazu Egutegiak* honela dakar: «Onek esan nahi du *izotz-illa*, benetan franko egiten du eta». Ezbairik gabe, eguraldiaren lexikoa eta esapideak aztertuz gero, klimaren bilakaeraren berri izan genezake. Hiztunen «adimen-begiak» zehatz-mehatz atzitzen du inguruko errealitatea.

Bestalde, abenduak dauzkan beste izendapen batzuek ba bide daukate zerikusia urtarrilaren beste izen batzuekin, hain zuzen ere, honako hauek: *lo* osagaiari dagokionez, *loil* eta *lotazil* eta hotzaren aldetik, (*h*)*otzaro*. Gorostiagak uste du, *lo*- < *lau*-tik datorrela «laugarren tenporarekin» elkartuz, eta ez daukala *lo egitea*-rekin inolako loturarik. Haren azalpena zentzuzkoa da: «LOTAZIL o “Noviembre de la Cuarta Témpora”, LO (lau)-t-AZIL, llamadas en el antiguo rito Romano “de la siembra” o AZIL» (Gorostiaga 1958: 54-55). Horrek aditzera eman lezake, agian, antzinako euskal egutegiaren hilabeteak eta Mendebaldekoak ez letozkeela bat, hots, beste egun batzuei zegozkiekeela. «Mendebalde» hitza aipatzen denean, Europako zibilizazioen inguruko kultura adierazi nahi da, indoeuoparren ingurukoa: erromatarrak, zeltak, herri indogermanikoak eta eskandinaviarrak... Mendeak joan, mendeak etorri, ezinbestez, euskal kulturak jaso du haien eragina; hala ere, eraginak eragin, antzinako euskal kulturaren zantzuak sumatzen dira euskararen lexiko zaharrean, besteak beste.

2.2 Otsaila

OTSAILA: izendapenen osaera		
	(h)il	emaitza
baranta?	+	<i>barantail</i>
katu	+	<i>katail/katuil</i>
otso	+	<i>otsail</i>
zezen	+	<i>zezeil</i>

Urtarrilaren kasuan ez bezala, aurkitutako lau izendapenek, ustez, *-(h)il* daukate bigarren osagai gisa. Izan ere, lehenengo izenari dagokionez, *barantail*, jatorriz zuberotarra, ezein ikertzailek ez du azalpen egokirik eman. Besteek beste, Azkuek haxe eman zuen aditzera: «*Baranthailla* emazten eta gatuen ilhebetea da» (Azkue 1935-1947/1989). Aipu horretan bertan ageri dira loturik «emazteak» eta «katuak». Caro Barojak, oster, *barantalla* interpretagaitza dela adierazi zuen: «El nombre suletino *barantalla* es difícil de interpretar. Campión ofrece una explicación que a él mismo le parece poco aceptable: *beran*, *berant* = *tarde*, *tardar*: *alla* en vez de *illa*. ¿Pero qué significa esto de mes tardío o de la tardanza?» (Caro Baroja 1984: 79). Gure iritziz, berriz ere adierazi behar da, erromatarren egutegian dagoela gakoa, hortxe dago argia; erromatarrek ospatzen zituzten *Parentalia* jaietatik bide dator; segur aski *-lia* eta *-(h)il* bukaerak nahasiko zituzten hitzunek, eta $p > b$ bihurtzea arrunt askoa da euskaraz; adibidez, *parco* > *barka* edo *pecco* > *bekatu*. *Parentalia* jaiak erromatarrek otsailaren 13tik 21era bitartean ospatzen omen zituzten; arbasoen hilobiak bisitatu eta haien gainean esne-, ezti-, ardo- eta irin-eskaintzak egiten omen zituzten. Aipatutako moduan, ukaezina da *barantail* eta *parentalia*-ren arteko erlazio fonetikoa; hortaz, badirudi *barantail*-ek ez daukala *berant*-ekin zerikusirik, beste daturik ezean, lehenengo begiratuan uste daitekeenez. Segura eta Etxebarria (1996) iritzi berekoak dira: «barandalla, *febrero* [< *parentalia*, 'fiestas funerarias']».

Gainerako hiru izendapenek, itxuraz, animaliekin daukate erlazioa: *katu*, *otso* eta *zezen* animaliei. Lehenengoari dagokionez, azalpena xumea bada ere, zuzena delakoan gaude. Honelaxe esan zigun Elorriora bizitzera joandako Mikel Irizar euskal kulturaren eragile entzutetsuak: «Elorrion *katuil* esaten zaio otsailari baserri-giroan. Eta arrazoa bistakoa da. Edo hobeto belarrikoa: katu emeak arreske jartzen dira bereziki hilabete honetan. Baserri-ratu berritan pentsatzen genuen haur txikien negarrak zirela, hain dira zirraragarriak. Apirilean edo maiatzetan jaiotzen dira *katuilaren* ondorioak». *Katail* izendapena Azkuek ere jaso zuen Gernika eta Arrasate aldean: «Arrasate ta Gernikan bigarren ilaren izena (euskalgaiztoko itza) *katail* da, katuen ila» (Azkue 1905-1906/1969). Antza, Azkuek erdaretatiko berbak ez zituen batere maite...

Gaur egun, euskara batuan erabiltzen den *otsaila* dela eta, jatorria erromatarrek ere ospatzen omen zuten *Lupercalia* jaian egon liteke. Haiek *Fauno* jainkoari, basoen jauna eta abereen babesleari, *Luperco* ere deitzen zioten. Horrek beste jainko bat izendatzeko balio bazuen ere, antzeko eginbeharrak omen zeuzkanez, bi jainko bat bihurtu omen ziren: *Fauno-Luperco*. Nabari denez, *luperco* edo *luperca* —‘otsemea’— izenek otsoari egiten diote aipamen; hortaz, euskararen *otsail* izendapenak bertan izan lezake jatorria, mailegu kontzeptuala, alegia. Iritzi bertsua azaltzen da EHHEn ere:

Ez dago argi nola azaldu behar den, euskal testuinguru kulturalen, otsoaren izena agertzea hilabetearen izenean, baina cf. gael. Faoinleach ‘urtarril erditik otsail erdira doan hilabetea’ (MacBain s.v.), sax. Wolf-monath ‘urtarril’, alem. zah. Wolfsmond ‘abendü’, guztiak ‘otsoaren hil’ etimologikoki. Hitz saxoia azaltzeko, hauxe dio Martinek (1847: 3): «because the wolves of our native forests, impelled by hunger at this season, were wont to become ferocious and daring»; alemanezko hitzaren azalpenean, ordea, esaten zaigu otsoen araldia hil horretan delako egiten direla bideak arriskutsu (Merkel 1798: 136). Cf., bestalde, latindar kulturako Lupercalia ospakizunak, otsail erditsutik aurrerakoak: Lupercus ‘jainko/gizon Otsoa’, Luperca ‘jainko Otsanda’ jainkoen ohoretan egiten ziren, eta otso-larruarekin janzten ziren apaiz biluziak (ErnMeill s.v.).

(EHHE)

Ustezko *zezen*-i loturikoak direla-eta, ez da jatorri berezirik aurkitu. *Zezeil* eta *zezil* izendapenak ere badira: «*Zezeillak* txakur-arpegia ta zikin atzea», «*Zezeilla* euritsu, bedartzak ederto gizendu». *Zezeilla*, katuen illa. Bizkaitar atsoitzak» (DRALV). Beste egutegi batean, *zezeil* barik, *zezil* ageri da (*Karmengo Egutegia*). Antza denez, *zezeil* izena Bizkaiari dago guztiz loturik. Berriz ere azaltzen da *zezeila* katuen hilabetea dela. Gorostiagak dio aski ezaguna dela, nola Erromako vestalek edo apaiz-emakumeek hil honetan zaldi-odolez eta sakrifikatutako zezenez ihintzatzen zituztela ukuiluak. Behin eta berriz sumatuko da Erromaren eragina euskal hilabeteen izendapenetan; gainerako iker-tzaileei dagozkienez, bat datoz aurreko lerroetakoarekin:

FEBRERO. — Tiene (aparte el nombre de KATAIL, vulgar, o sea el ‘mes de los gatos’ por circunstancias conocidas), otros tres, repartidos según

las distintas zonas. ZEZEIL o 'mes del toro'. Es sabido cómo las Vestales de Roma con sangre de caballo y «toro» sacrificado rociaban los establos en este mes, o sea la ceremonia conocida con el nombre de *casta februa*. OTSAIL o 'mes del lobo', también Roma antigua celebraba en este mes las fiestas llamadas LUPERCALIA en recuerdo de la loba que amamantó a su fundador, y hoy mismo el Municipio de Roma cuida de estos animales al pie del Capitolio. BARANTAILLA, el 'mes de las *Parentaila*' y más exactamente (PARANTAILA, forma popular reprobada por el *Appendix P'robi*, que también se celebraban en este mes.

(Gorostiaga 1958: 52)

2.3 Martxoa

MARTXOA: izendapenen osaera			
	(h)il	Φ	emaitza
eba(ki)?	+		<i>epail</i>
marti			<i>marti</i>
martxo(a)			<i>martxo(a)</i>
urri		+	<i>urri</i>
zozo	+		<i>zozoil</i>

Hirugarren hilabeteari buruz, euskara estandarrean hizkuntza erromani-koetatik etorritako *martxo* hitza erabiltzen da gehien. Bizkaierazko *marti* izenak are zaharragoa ematen du, eta, itxuraz, zuzenean latinetik dator. Erromatarrek *Marte*-ren omenez horrelaxe izendatu zuten, soroen, bazken, eta, batik bat, gudaren jainkoa. Antzina-antzina batean, erromatarren *Martius* urtearen lehenengo hilabetea zen. K.a.ko 153. urtean, ordea, urteari hasiera emateko ohorea galdu eta hirugarrenera igaro zen. Ziurrenik, aldaketa horrek euskal egutegiari ere eragin izango zion: nolabaiteko egokitzea beharko zuen.

Epail eta *zozoil* izendapenei dagokienez, biek ematen dute nekazaritzari lotuta daudela: *epailak epaiaroa*-rekin harremana bide du, hau da, ebaki edo inausteko garaia. Caro Baroja, Astarloaren bitartez, iritzi berekoa da: «El

nombre corriente del mes de marzo, *epailla*, lo derivaba Astarloa de *ebaki* = cortar, podar, cercenar; traduciéndolo, por tanto, por ‘luna o mes de la corta’» (Caro Baroja 1984: 79). *Zozoila* dela eta, Pello Zabalen *Naturaren mintzoa* izeneko liburuan baizik ez dugu aipamenik aurkitu (Zabala 2000: 130). Antza denez, martxoaren inguruan sortu ohi dira zozokumeak: «*Zozoilla* deitzen zaio martxoari. Zozokumeak, marti-zozoarenak hortxe ibiltzen direlako dagoeneko».

Azkenik, martxoari deitzeko, *urri* izendapen harrigarri samarra, Garibaik baizik ez omen dakar:

Bestalde, ‘martxo’ esanahiarekin dakar bitan Garibaik: 46 *eguzkia eta euria*, *urri eguraldia* («Sol y agua son tiempo de Março») eta 47 *urriak buztanaz, zezeilak bularrak* («Por los ordinarios rigurosos tiempos del fin de Março y principios de Abril»). B iturrikoak dira horiek, eta A iturriak 14 *Marti* eta 44 *Martiak* dakartza, hurrenez hurren.

(EHHE)

Lehenagoko denboretan, ote zen martxoa urritasunaren hilabetea? Aurrrerago azalduko dugunez, *urri* izena, gehienbat, iraila —bederatzigarren hilabetea— eta urria bera —hamargarren hilabetea— izendatzeko erabili ohi izan da.

2.4 Apirila

APIRILA: izendapenen osaera		
	(h)il	emaitza
apiril		<i>apiril</i>
eba(ki)?	+	<i>epail</i>
jorra	+	<i>jorrrail</i>
ope	+?	<i>opeil</i>

Erromatarrek *apirila* Venusi eskaintzen zioten, baratzaren, lorategiaren, edertasunaren eta maitasunaren jainkosari. Etrurieraz jainkosa horri Apru

esaten omen zioten, eta berarengandik izena hartu zuen urtearen laugarren hilabete honek. Euskarak ere bere egin zuen erromatarren izena, eta hainbat aldaera dauzka euskalki guztietan. Beharbada *-il* bukaerak lagunduko zion izendapenari euskaldunen artean finkatzen eta irauten.

Baina, horrez gain, beste hiru ere gorde dituzte euskalkiek beren baitan: *epail*, *jorrail* eta *ope(il)*.

Lehenengoari dagokionez, *epail* izenari, martxoa izendatzeko ere erabiltzen dela esan beharra dago; beraz, baliteke antzina bi hilabeteen arteko tarteaz izatea.

Jorrail izena dela eta, jorrarekin zerikusirik baleuka —eta halaxe da segururik—, ezbairik gabe nekazaritzarekin loturik legoke. Gogora dezagun, apiril aldean erromatarrek ere nekazaritzaren gaineko hainbat jai ospatzen zituztela: *Fordicidia*, *Cerealía*... Uztar ote daitezke apiril aldean soroetan egiten diren lanak *jorratze*-rekin? Izan ere, *jorratzea* «ereinda dauden soroe-tan belar txarrak aitzurka kentzea da» (EH); adibidez, artoa maiatzean jorrazten da, baina, jakina, artoa XVI. mendearen hasieran heldu zen Euskal Herriara!

Azken izendapenaren inguruan, *ope(il)*, adierazi behar da, erromatarrek aipaturiko *Fordicidia* jaia Tellus jainkosari, Ama Lurrari, eskaintzen ziotela. Aldi berean, jainkosa hori Opsekin lotzen zen. Dirudienez, Tellus lur azpi-koaren jainkosa zen eta Ops lur gainekoa. Gogora dezagun, *Ops*, *Opis* izenaren akusatiboazko forma *Ope(m)* dela, beraz, agian euskarazko izen zahar horrek erromatarren jainkosa horren izenean dauka beronen jatorria; izan ere, bai *ope* bai *opeil* ezagunak izan dira antzinarik mendebaldeko euskaran. Caro Barojak, ordea, badaezpadako interpretazioa egin zuen: «En cuanto al tercer nombre de grupos: *opailla*, *opa*, parece que se refieren a las tortas u ofrendas de roscos de pan que se hacían por esta época...» (Caro Baroja 1984: 80). Gorostiaga ere iritzi bertsukoa da, baina haren ustez eskaintza otsailean egiten zen eta ez apirilean: «Puede compararse con el SOLMONATH de los anglos que Beda traduce así: “Llámase el mes de las tortas, porque en este mes se ofrecían a los dioses”, pero correspondía al mes de FEBRERO y no a ABRIL» (Gorostiaga 1958: 53).

2.5 Maiatza

MAIATZA: izendapenen osaera			
	aro	(h)il	emaitza
hosto	+	+	<i>hostaro/hostoil</i>
lore		+	<i>lorail</i>
maiatz			<i>maiatz</i>
orri		+	<i>orril</i>

Urtearen bosgarren hilabeteak beste lau izendapen dauzka. Ezagunena eta euskara baturako ezarria den *maiatz*-ek ukaezineko jatorri erromanikoa dauka. Horren izenaren jatorria, baina, ezezaguna da. *Maia* jainkosa erromatarretik eratorria izan daiteke, erromatarren emankortasunaren eta landareen jainkosa; *Bona Dea* izenez ere ezagutzen da. Haren jaialdia *Maius* izenez ospatzen zuten hil honetan erromatarrek. Mitxelenaren ustez, «*kalendas maias* bezalako esapideren bat izan liteke jatorria (1974: 203); esapide horretan *maias*-ek izenondo funtzioa du, eta lat. *maius*-en akus. pl. forma da» (EHHE). *Maia* ninfatik ere etor zitekeen, Atlas eta Pleioneren alaba eta Hermesen ama. Jatorriaren hirugarren aukera *Maius Juppiter* terminoa izan liteke, *maximus* murrizketa bat, handiena, baina aukera hau baitezpadakoa da.

Gainerako lau izenek ere ba ei daukate landareekin zerikusia: *hostaro*, *hostoil*, *lorail* eta *orril* izenek. Beraz, jasotako izendapen guztiak kontzeptu beraren inguruan ardaztuta daudela ematen du: landareak, loreak, hostoak... Azken berba horrek, bi elkarketa mota sorrarazi ditu: *hostaro* eta *hostail*. Azpimarratu behar da, *lorail* eta *orril* izendapenak asmatuak omen direla: «Hitzaren etorki “arrotz” agerikoa saihesteko, *lorail* edo *orril* moduko hitzak asmatu dira» (EHHE).

2.6 Ekaina

EKAINA: izendapenen osaera				
	aro	(h)il	maiatz	emaitza
arra			+	<i>arramaiatz</i>
baba		+		<i>babail</i>
*ebagi		+		<i>bagil</i>
ekain (*eki + gain)				<i>ekain</i>
erein	+			<i>ereiaro</i>
erre	+			<i>errearo</i>
garagar	+	+		<i>garagarzaro/garagarril</i>
uda		+		<i>udail</i>

Urtearen seigarren hilabeteak izendapen ugari dauzka, zortzi, hain zuzen ere. *Arramaiatza* kenduta, ‘berriz maiatza’ adierazi nahi duena, badirudi gainerako zazpiak nekazaritzarekin edo naturarekin uztarturik daudela.

Babail eta *bagil* izendapenak direla-eta, litekeena da biek jatorri bera edukitzea; izan ere, erromatarrek ekainaren batean Carna ninfaren omenez jaia ospatzen zuten: *Carnaria* edo *Fabariae Kalendae* izeneko jaiak (‘Baben Kalendak’) ziren. Carna ninfa elikagai guztien asimilazioaz arduratzen zen. Baba beltzak erabiltzen zituzten horren jaian, eta zera uste zuten, giza odolatik ateratzen zirela edo giza arima haragitzen zutela. Baba beltzak hobien gainean ipintzen omen ziren hildakoen espirituen adur txarreko eginbeharretatik libratzeko, eta Carnaren ohorezko zeremonietan harpia eta banpiroen aurka talisman gisa ere erabiltzen omen ziren. Halaber, grekoek ere erabiltzen omen zituzten baba beltzok, ekandu hori hagitz hedaturik zegoen adierazle. Erromako jatorria ukaezina da: «BABAIL o “mes de las habas” que se sembraban por Santa Agueda y se bendecían en el día de la Ascensión. Cf. también KALENDAS FABARIAS» (Gorostiaga 1958: 53). Bestalde, jatorria bilatu nahian, *bagil* izenaren beste jatorri bat *ebagi* aditzean izan liteke, hau da, **ebagi* + *il*, baina, zer ebakitzen da, bada, ekainean? Gogora dezagun antzeko izenak martxo eta apirilean ere badirela.

Nekazaritzarekin lotura duten beste izen batzuk *erei*aro, *erre*aro, *gargar*za-ro eta *garagarril* dira. *Garagarra* neguan landatu ohi da eta ekainetik uztailera bitartean bildu; izan ere, *garagarril* ekaina ez ezik, uztaila ere izendatzeko erabili izan da oraintsu arte. *Erei*aro eta *erre*aro-ri dagokienez, itxura denez, bata *erein* aditzarekin du zerikusia eta besteak *erre*-rekin. Hala ere, ezin baiezta daiteke hori erabat, zeren, herriak usu ustezko analogiaren bidez beste izendapen batzuk asmatzeko joera bai: analogia, hiztun-komunitatearen «adimen-begiaren» eragile sendo eta gotorra. Hortaz, zentzukoa da pentsatzea *erre*aroa jatorriz *erei*aroa izatea eta aipaturiko analogiaren bitartez bilakaera izana. Baina zer ereiten da ekainean? Bada, Jakoba Errekondoren⁴ arabera, hauxe: ilgoran, indabak, lekak, artoa eta baba beltzak; ilbeheran: zerba, ur-berroa, buru-aza, endibia, uraza, ziazerba, errefaua, azalorea, txikoria, osterzuria, azenarioa eta erremolatxa gorria, besteak beste. Beraz, berriz ere lehen aipaturiko *baba beltz* enigmatikoak ageri dira.

Ekain dela eta, euskara batuan gailendu den izendapen honek udako solstizioari loturiko izena dirudi; izan ere, *eki* + *gain* hitz-elkarketatik sortu delako ustea zabal dabil. Esan beharrik ez dago ekainean egoten dela eguzkia ortzian goren. Mitxelenak, ordea, osaezaz **egu-gain* dela uste du: elkarketan *eg-* dugu, **eg-gain*, hortaz, eta *-gg-* ahoskabe moduan ebaki da (cf. *bekain*; FHV 229). Eguzkia goren-gorenean dagoen edo eguna luzeena den sasoia edo hilabetea adieraziko luke (EHHE).

Bestalde, antza denez, *egu* + *ki* elkarketak bi bide egin ditu: bata, Euskal Herriko eskualde batzuetan, eta, bestea, beste batzuetan. Hauxe izan liteke:

**egu* + *ki*

1. **egu-* → **ek-* + *ki* = *eki*: Hitz-elkarketetan **egu-* > **ek-* bihurtuko litzateke. Gogora dezagun, *ogi* → *ok-*: *ogi-* + *-gin* = *okin*.

2. **egu-* → **eguz-* + *ki* = *eguzki*: Hitz-elkarketetan, kontu eufonikoak direla-eta **egu-k -z-* hartuko luke; beraz, **egu-* > **eguz-* bilakatuko litzateke. Gogora dezagun, *dute* + *-it-* → *dituzte* eta ez, **ditute*.

⁴ Jakoba Errekondo: «Landareen hilabetekaria. Ekaina» (*Elhuyar Aldizkaria*, 1989-05-01). Kontsultagai: [www.zientzia.net].

Azkenik, urtaroarekin zerikusia duen izendapena ekarriko dugu: *udaila*, hau da, ‘udaren hila’. Ezagun denez, ekainean bertan hasten da uda.

2.7 Uztaila

UZTAILA: izendapenen osaera			
	aro	(h)il	emaitza
garagar		+	<i>garagarril</i>
gari		+	<i>garil</i>
Santa Ana / santaneko		+	<i>Santa Ana il / santaneko il</i>
uzta	+	+	<i>uztaro/uztail</i>

Egutegi gregoriarrean, uztaila urtearen zazpigarren hilabetea da, eta 31 egun ditu. Jatorriz, hilabete hori Erromako lehen egutegiaren bosgarrena zen, eta *Quintilis* zuen izena. Hasiera batean 36 egun zituen, baina Romulo erregeak 31ra murriztu zuen, eta geroxeago, Numa Erromako bigarren erregeak 30era txikitu zuen. Azkenik, Julio Zesar enperadore erromatarrek gaur egun duen kopuruan finkatu zuen, 31 egunean, hain zuzen ere. Haren omezez (*Iulius Caesar*, latinez), hilaren 13an jaioa, Marko Antoniok *Iulius* izena eman zion, eta hortiek datoz *julio*, *juillet*, *July*...

Julius Caesar izenaren gaineko herentzia horrek, antza, ez dauka aztarnarik euskal egutegian; izan ere, oinarrizko lau izendapenek baino ez dute iraun: *uzta* (baita *uztail* eta *uztaro* ere), *garagarril*, *garil* eta *Santa Ana il / santaneko il*. Begi-bistakoa denez, lehenengo hirurak nekazaritzari uztartuak dira: «adimen-begiaren» ohiko baliabidea. *Garagarril* izena ekain hilabeteaztertutako dugu; *garil*-ek ematen du *gari* (‘laborea’) + *il*; uztarekin zerikusia duten beste bi izen ditugu, *uztaro* eta *uztail*. Hemen ere *-aro* eta *-il* erantsitako bikotea dugu, aurreko hilabete bezalaxe, *garagarzaro* eta *garagarril*; laugarrena, aldiz, argi-argia da: *Santa Ana il / santaneko il* (Gorostiaga 1958: 53), erlijioari lotua. Uztailaren 26an ospatzen da Birjinaren jaia Euskal Herriko hainbat bazterretan. Azkuek *santaneko il* izendapena dakar, eta badi-

rudi Azpeitian erabiltzen dela, edo erabiltzen zela, behinik behin (Azkue 1905-1906/1969).

2.8 Abuztua

ABUZZUA: izendapenen osaera			
	aro	(h)il	emaitza
abuztu			<i>abuztu</i>
agor		+	<i>agoril</i>
agostu			<i>agostu</i>
dagoen		+	<i>dagoenil</i>
dilista	+		<i>dilistaro</i>

Urtearen zortzigarren hilabeteak bost izendapen ditu. Haien artean bada bitxikeria bat: oraindik froga handirik ez eta, inork ezin azaldu izan duen *dagoenil* izena; 1596ko *Refranes y sentencias* bilduman ageri da lehenengoz aipaturik. Hauxe da atsotitza: «*Daguenileko* euria ardao ta ezta». Zein ote da *daguenileko* euri hori? Eta ardoa? Eta ezta? Lagungarria zaigu, oso, jakitea zeintzuk diren hitz baten osagaiak, antzinako euskal gizakiaren buru-iruditeria azaleratzeko: bide bakarra da. Interpretazio bitxi samarrak egin izan dira horren inguruan, eta haietariko bat Celtiberia izeneko foro web-orrian (<https://celtiberia.net>) dugu. Irakurle batek egindako galderari honelaxe erantzun zioten:

«Por otra parte quisiera saber la etimología de DAGON y si alguien ve relación entre él y PoseiDaon»: DAGON ('etimología del nombre de'). La forma hebrea de DAGON se consigna como DAGAN / DA-GA-NA en acadio y DA-GU-NA en hurrita. Originariamente fue considerado como dios del tiempo, equiparado a ADAD/ADDU, dios acadio del tiempo y la vegetación y su advocación se extendió a través de Mari a Canaán y a Capadocia. La dedicación del mes de «Agosto-Septiembre» por DAGENIL/DAGONIL 'mes de DAGEN/DAGON' en vasconce avala la condición de dios del tiempo y la vegetación, así como el sapiencial «*Dagenileko*

euria, ardoa eta eztia. Lluvia de agosto, vino y miel». Su equiparación a ADU en vascuence ‘suerte, hado, fortuna, diablillo’, permite la composición con GOI + EN > GÜEN ‘supremo’ en dagüen > dagen, como ‘hado supremo, principal’ entre los dioses de su condición.

(Celtiberia, web-orria)

Horrelako adierazpenetan zientzia-frogak bainoago, zerbaiti lotzeko borondatea sumatzen da... Biziki «polita» geratzen da, baina, nekez sinets gemitzake bertan egindako baieztapenok. Egiten diren loturak liluragarriak badira ere, frogarik gabekoak dira: egia da aipaturiko jainkoen herri horietakoak izan zirela, baina, bilatu dituzten loturek ez daukate ez buru eta ez hanka; esaterako, euskarazko *adu* (*adur*) akadiarren aroaren jainkoarekin uztartzea fantastiko samarra da: izan ere, badirudi hitz horiek latinezko *fatu(m)*-etik datozela. Gogora ditzagun ondoko hauek ere: *adu*, *adur*, *patu*, *hatu*, *fado*... Ez dago eragozpenik aldaera guztiak latinezko *fatu*-tik datozela baieztatzeko; beraz, penaz defenda liteke euskarazko hitz-sorta horrek akadiarren *Adad/Addu*-rekin harremana daukan kontua. Bestalde, egiten den *dagenil* hitzaren azterketa harrigarria da. Nola esan daiteke *Dagon* dela aro eta landaretzaren jainkoa? Non dago dokumentaturik? Zeintzuk dira frogak? Nola esan daiteke, bide beretik joanda, *Dagoen* euskaldunen jainko nagusia dela? Nahi eta nahi ez esku artean dauzkagun iturrietara jo behar dugu, eta oroitu beharrean gaude, erromatarrek gure herrian mende asko eman zituztela; ondorioz, eragina halabeharrezkoa da, inondik ere, kultura aldetik batez ere.

Gaur egungo autore batzuk gure *Vasconia* hau erromatartua izan zelako tesiaren aldekoak dira, baina ez latinizatu; aztura asko erromatarrengandik hartu ziren, baina euskarak iraun egin zuela (Monteano 2024), alegia. Erromatarrek abuztuan ospatzen zituzten jaien artean Diana jainkosari eskaintzen zitzaiona topatu dugu. Gutxi gorabehera abuztuaren 15ean egiten omen zen, eta geroago Eliza Katolikoak Ama Birjinaren jai bihurtu zuen, beste eremu ugaritan egin izan zuen moduan. Garai hartan, hiru egunez irauten zuten jai batzuen amaiera izaten zen Diana jainkosari opetsitako hura, eta bertan Dianari —ilargi eta ortziaren jainkosari— kultua errendatzen zioten ekaitzak desbidera zitzan, hilabete horretan uztetarako oso kaltegarriak baitira. Nabari da alderdi horretatik Dianak eta euskaldunon Mari

jainkosak daukaten antzekotasuna. Bi-biek daukate ahalmen handia ekaitzetatik gordetzeko; gainera, gure Marik sorrarazi ez ezik, zuzendu ere egiten ditu (Hartsuaga 1987). Gaur egun, orduko jaiaren aztarnaren ispilu, abuztuaren 15ean, toki batzuetan gazteria ureztatzen dute, eta jan-kontuetan, ardoa edateaz gain, antxumea eta sagar-adarren gainean ketutako opil fruitaz beteak jaten dira. Hilabete gehienetan erromatarren aztarna dakusgu, zergatik izan liteke, bada, salbuespena abuztua? Ote da **Diana + goen + il dagoenil*-en jatorria? Zerikusirik izan al lezake? Baliteke. Oso zaila da frogatzen, ordea. Hemen hipotesi hori baizik ez dugu ezarri nahi.

Erromatarren beste mailegu garbi bat, *abuztu* edo *agostu* da. Orduko garaian seigarren hilabetea zen eta Oktavio Augusto enperadorearen omenez izendatu zuten berriz. Erabiltzen diren aldaeren artean aipatzekoa da *abus-tuilla*. Badirudi *-il* bukaera itsatsirik duela.

Azken bi izendapenok, *agorril* eta *dilistaro* formak, aroari eta nekazaritzari loturik daude. Lehenengoari dagokionez, ez dago esan beharrik abuztua eta irailaren hasiera urteko sasoirik lehorrenetarikoa direla, horregatik, bada, *agorril* izena. Beharbada, horixe izango litzateke formarik egokiena euskara baturako ere, oraindik han-hemenka erabilia delako. Bigarrena dela-eta, bitxi-bitxia dela aitortu beharra dago: *dilistaren aroa*. Izan ere, antza denez, dilista penintsula iberiarrean ekainetik uztailera bitartean biltzen da, eta baliteke Euskal Herrian geroxeago bildua izana: hortixek, hain zuzen ere, etorriko litzaioke abuztuari horrelako izena, *dilistaro*. 1964ko *Arantzazu Egutegian* «*tilistaro*, lenteja illa delako» azalpena ageri da.

2.9 Iraila

IRAILA: izendapenen osaera		
	(h)il	emaitza
agor	+	<i>agorril</i>
autono		<i>autono</i>
barau?	+	<i>baruil</i>

IRAILA: izendapenen osaera		
	(h)il	emaitza
buru?	+	<i>buruil</i>
garo	+	<i>garoil</i>
ira	+	<i>irail</i>
seteme		<i>seteme</i>
urri		<i>urri</i>

Iraila dela eta, zazpi izendapen aurkitu direla adierazi behar da. Haietari-ko bi, ezbairik gabe, mailegu zuzenak dira: *autono* eta *seteme*. Lehenengoari dagokionez, latinezko *autumnu(m)*-tik dator eta hizkuntza erromanikoetara urtaroa izendatzeko igaro bada ere, Azkuek Getxon jaso zuenaren arabera, bertako hizkeran hilabeteari izena emateko erabiltzen zen; bigarrenari da-
gokionez, erromatarren egutegian hasiera batean zazpigarren hilabetea ze-
lako hartu omen zuen *september* izena. Hortixek dator, bada, zubereraz era-
biltzen den *seteme* izendapena ere.

Beste bi izendapenak, naturari eta nekazaritzari lotutako *agorril* eta *urri* formak dira, beste hilabete batzuetarako ere identifikatuak; *agorril* aurreko hilabetea — abuztua, alegia— izendatzeko, eta *urri*, aztertutako martxoaz gain, hurrengo hilabeteari —euskara batuan *urriaz* ezagutzen denari— esa-
teko ere erabilia. Lehen aipatu denez, abuztuaren eta irailaren hasiera sa-
soirik agorrenak dira Euskal Herrian, euri eskasak; hori dela eta, iraila ere
agorril izenaz jabetzen da. *Garoil* eta *irail* berbek ere naturari uztartuak dire-
la ematen dute. *Garoa* ‘ira’ edo ‘iratzea’ izateaz gain, ‘goizeko ihintza’ adie-
razteko ere erabiltzen da. Baserrietan, irail-urrietan pilatzen dira basora
joanda ira-metak negurako (kortako azpigarritarako, txerri-hiltzerako eta
abarrerako). Horixe izan liteke arrazoia.

Azken bi izendapenak, *baruil* eta *buruil*, antzekotasun fonetikoa badau-
kate ere, jatorri desberdina bide dute. Lehenengoa *barau* + *il*-etik etor lite-
ke. Baina, zergatik izan behar ote litzateke iraila *barauaren hilabetea*? Iraila
tenporen hilabetea izaten da, eta jakina denez, egun horietan baraualdia

egiteko ohitura oso zabal zebilen. Baliteke *baruil* ekandu horren azterna izatea. Bigarrenari dagokionez, hemen ere ez dago batere garbi *buruk* zerbaiteen hasiera edo amaiera eman nahi duen aditzera:

En algunas localidades del país vasco francés se le llama *buruila*, *burulla* y *buruile*, que puede valer tanto como ‘mes cabeza, remate o final’ (de *buru*). Vinson suponía que el año vasco, en consecuencia comenzaba en septiembre. En cambio, Campión pensaba que acaso *buruilla* designó al último mes del año. Yo me inclino a lo primero.

(Caro Baroja 1984: 82)

Gorostiagak, ostera, uste du *buruil* izendapenaren jatorria Erroman dagoela:

«BURUIL o ‘mes de la cabeza’, es decir ‘de la capitación’, pues en Roma el mes de septiembre era el del año fiscal, del catastro o impuestos, que se llamaban *caput* o *iugum*.

(Gorostiaga 1958: 54)

2.10 Urria

URRIA: izendapenen osaera				
	aro	eta	(h)il	emaitza
(h)azi	+			<i>azaro</i>
bildu			+	<i>bildil/biltzil</i>
lasto			+	<i>lastail</i>
urri (bigarren)		+	+	<i>(bigarren) urri</i> <i>/ urrieta / urril</i>

Urria dela eta, lau izendapen bizi dira euskararen hizkeretan, denak, itxura denez, naturari eta nekazaritzari lotutakoak. Lehen aipatu den moduan, *urri* iraila izendatzeko ere erabiltzen da, eta horren ondorioz, toki batzuetan, *urri* *bigarren*-ez baliatzen dira urriari esateko, batik bat mendebaldeko hizkeretan. *Azaro* ere hurrengo hilabeterako erabiltzen da; beraz, badago izen-dantza handitxoak hilabete izenen artean: eguraldiak zerikusi handia izan lezake.

Urri 'eskas, apur' bera da; hilabete horietan, batik bat martxoan eta urrian, urritu egiten baitira lurak ematen dituen etekinak. Paralelo betea da *agor* 'lehor, idor', bai baititu 'irail', 'abuztu' eta 'urri' adierak ere; lotura semantiko horretarako, cf. RS *urrieteak urri gauzak, ta urri dira aren bearrak*. Duvoisinek, ordea, uste du egunaren iraupena laburtzearekin lotu behar dela (1928: 279).

(EHHE)

Baliteke *azaro* (*h*)*azi* + *aro*-tik etortzea; izan ere, urritik azarora bitartean hainbat barazki landatzen dira.

Bestalde, *bildil* eta *biltzil* izenek *bil*(*du*) aditzarekin zerikusia dutela pentsa genezake. *Arantzazu Egutegiaren* arabera «orain biltzen baitira zugaitzen igali edo fruturik geienak». Azkenik, *lastail* izendapena ere nekazaritzarekin uztartzen da: aipatutako egutegiak berriz ere azalpen garbi samarra ematen du: «Itzak berak argi digunez, *lasto-illa*, gariak jo dira ta lastoa alde batetik bestera asten daneko illa».

2.11 Azaroa

Azaroaren eta abenduaren izendapenen osaeraz jardun baino lehen, *abendu* izenaren inguruan sorrarazi den nahaste-borrastearen berri ematea merezi duelakoan gaude, hilabeteon egituraketa argiagoa gera dadin. Hizkera jakin bateko hiztunen ustez ez dago inolako nahasterik: adibidez, Aezkoako euskaldunentzat *lemiziko abendua* ('lehenbiziko abendua'), azaroa da, eta *bigarren abendua*, euskara batuan den abendua. Baina, jakina, euskararen berbeta guztiak aintzat harturik, eta kanpotik so eginez, nolabaiteko nahaspila sumatzen da. Horren adierazle, EHHEN azaltzen den azalpena dugu; azalpenarekin batera taula ekarri da, lagungarri gisa.

Hitz orokorra. *Abendo* da iparraldean forma erabiliena; 1617koa da han lehen adibidea, Materrarena (baina zub. *abentü*; cf. erronk. *abentu*); -*db*- Leizarraga (*adbendu*) eta Belapeyregan (*adbentü*) aurkitzen da. Urteko azken hilabeteaz gainera, eliz urteko aro jakin bat izendatzen du, Eguberri aurreko lau asteek osatzen dutena. Pirinioetako euskalkietako zenbait lekutan *abendu*-k azaroa eta abendua izendatzen ditu, *handi/txiker* edo *lehen/azken* moduko zehaztapenekin.

(EHHE)

ABENDU izenaren osaera (<i>azaroa</i> eta <i>abendua</i> izendatzeko)						
azken +	bigarren +	+ handi	lehen(biziko) +	+ txiker	Φ	emaitza
		+				<i>abendu handi</i> (‘azaroa’)
			+			<i>lehen(biziko) abendu</i> (‘azaroa’)
					+	<i>abendu</i>
				+		<i>abendu txiker</i> (‘abendua’)
+						<i>azken abendu</i> (‘abendua’)
	+					<i>bigarren abendu</i> (‘abendua’)

Gaur egun *abendua* euskara batuan urtearen hamabigarren hilabetea deitzeko erabiltzen dugu, baina ez da beti horrela izan hizkera guztietan, goiko taulan ikus daitekeenez.

Ez dago zalantzarik: autore guztiak bat datoz esatean, *abendu* berba latinezko *adventu(m)*-etik datorrela, kristau-erlijioarekin zerikusia duen aroa izendatzeko. Hortaz, eragina nabarmena da, eta izendapen honexek sortu du euskal egutegian «iraultza» ez txikia... Baina, zer ote da *abendua* aro gisa ulertuta? *Adventus* ‘etorria’ kristau-liturgiaren urtearen lehen aldia da, eta Kristoren jaiotzaren ospakizunerako prestaketa espiritualaren garaia da. 22 eta 28 egun inguru irauten du, Natibitatearen solemnitatetik (gabonetako ospakizun liturgikoa) hurbilen dauden lau igandeek osatzen baitute nahitaez. Hala eta guztiz ere, Pirinioetako hizkeretan azarora arte aurreratu dute *abendu* izendapena bestelako osagaiekin osatuz: *lehen(biziko)/azken; handi/txiker*.

Azaroaren gainontzeko izenez bezainbatean, beheko taulan jaso da zer erabiltzen den euskalkietan; *abendu* kendu dugu, dagoeneko azalduta baitago.

AZAROA: izendapenen osaera						
	aro	(h)il	lehen(biziko) +	+ handi	Φ	emaitza
abendu			+			<i>lehen(biziko)</i> <i>abendu</i>
abendu				+		<i>abendu handi</i>
gastainazitu						<i>gastañazitu</i>
gorotz		+			+	<i>gorotzil</i>
(h)azi	+	+				<i>azaro/hazil</i>
zemendi						<i>zemendi</i>

Azaroak sei izendapen biltzen ditu bere baitan, *abendu* hitzari dagozkionak barne. Aipatutako *abendu handi* eta *lehen abendu* izan ezik —bitzuok erlijioaren ardatzean eratuak—, gainerako laurak nekazaritzari atxikita daude.

Azaro izendapenari dagokionez, aurreko hilabeteen garatu da beronen azterketa; eta *azil*-ek ere jatorri bera bide du, baina, bigarren osagaia *-il* duela.

Gastañazitu izendapena dela eta, aipamen bakarra aurkitu da Gorostiagak idatzitako artikuluan. Ez dago besterik: «GAZTAÑAZITU ‘mes de la cosecha de castaña’» (Gorostiaga 1959: 54). *Badakigu -zitu* bigarren osagaia ‘ezkurra’ edo ‘uzta’ izan daitekeela.

Seguru asko, *gorotzil* hilabeteen izendapenen artean bitxienetarikoa da. Beste batzuetan bezalaxe, *Arantzazu Egutegiak* dakar azalpena: «Itzak berak dio garbi asko: gorotza barrutieri banatzeko illa, alegia». Iritzi berekoa da Caro Baroja: «También se llama *gorotzilla* = luna del abono o del estiércol (*gorotza*), como en algunos países románicos muy arcaizantes (Caro Baroja 1984: 82). Ezin jakin zein diren herri horiek...

Azkenik, *zemendi* hitzaren jatorriaz mintzatuko gara; latinean dago, ezbaierik gabe, horren jatorria. Badirudi (*h*)*azil* edo *azaroa*-ren kontzeptu bera adierazten duela, hau da, ildo beretik eraikita dagoela. Latinezko *sementi(m)*-tik

ei dator, eta ‘hazia’ esanahia du. Latinetik hartutako mailegua izan liteke euskaldun gizakiaren adimenean ordurako zegoen irudi berbera agertzeko.

Atsotitzek ere adierazten digute azaroa ereiteko hilabetea dela: «Ostua ateratzen, artua ereiten; ostua erortzin, garia (babarekin batera) ereiten (San Martin aldian, azaroan)», *dio batek*. Gaztelaniak ere hainbat dauzka azaroan gauzatzen den ereiteari buruzkoak: «En entrando noviembre, quien no sembró que no siembre»; «En noviembre, el labrador are y siembre»; *eta* «En noviembre, el que tenga que que siembre». Kulturartekotasuna bete-betekoa da.

2.12 Abendua

ABENDUA: izendapenen osaera						
	aro	(h)il	bigarren +	+ handi	Φ	emaitza
abendu/abendo					+	<i>abendu/abendo</i>
abendu (1)				+		<i>abendu handi</i>
abendu (2)			+			<i>bigarren abendu</i>
beltz		+				<i>beltzil</i>
gabon		+				<i>gabonil</i>
hotz	+					<i>hotzaro</i>
ilun?		+?				<i>illul</i>
lau		+				<i>loil</i>
lau(t) + (h)azi		+				<i>lotazil</i>
negu		+				<i>neguil</i>

Urtearen azkeneko hilabeteak izendapen gehien biltzen ditu bere baitan. *Abendu* izenaren gainean eraikitakoak, eta *gabonil* hitza kenduta, gainerakoek abendu ilun, hotz eta goibela adierazten dute, hau da, neguaren urtarorekin zerikusia duten berbak dira. Nekazaritzari uztartutakorik ez bide dago, abendua horretarako hilabete agorra den partez; hortaz, erlijioaren eta eguraldiaren arteko «bizikidetzan»-edo daude izendapenok.

Aurreko atalean luze hausnartu dugu *abendu* hitzaren jatorriaz. Indarrean dagoen erabileraren arabera, lehen adierazi denez, *abendua* azaroaren 30etik, San Andresetik, hurbilen dagoen igandean hasi eta lau igandez irauten du. Lehenengo igandea azaroaren 27ra arte aurrera daiteke; hori eginez gero, *abenduak* 28 egun izango ditu, edota *abenduaren* 3ra arte atzeratuz gero, orduan *abenduak* 21 egun besterik ez luke izango. Horregatik, *abendu* izendapenak azaroa zein *abendua* bera izendatzeko balio dezake. Erljioari loturik ere bada beste izen bat: *gabonil*; izan ere, esan gabe doa, *abendua* dela *gabonak* edo eguberriak ospatzen diren hilabetea.

Azpmarratu denez, badira beste izen batzuk aroari atxiki samartuak: *beltzil*, *hotzaro*, *illul*, *loil*, *lotazil* eta *neguil*. *Beltzil* eta *illul* (*illun* + *il*?) direla-eta, *abenduko* gauak urteko laburrenak direla nabarmendu beharra dago, horregatik, agian, horrelako izendapenak. Oroit dezagun, urtarrikak, osagaiak aldaturik, izendapen bera duela: *ilbeltz*. Baina hori, ziur asko, eguraldiari buruzkoa da.

Ekainean gertatzen den antzera —*udail* izendapen orokorra duelarik—, *abenduak* ere badauka urtaroa osorik izendatzen duen hitza: *neguil*. Eta *hotzaro* ere bada urtaroari uztartua; izan ere, antza denez, *hotzek* *abenduan* hasi eta *izotzileraino*, *urtarrileraino*, irauten omen dute. *Arantzazu Egutegiak* dioenez, «... ondo otz denbora da. Il ontan asten dira lenengo elurteak». Izendapenen artean *hotzaro* da *-aro* bigarren osagai daukan bakarra.

Azkenik, *loil* eta *lotazil* ditugu aztergai. Ikuste hutsarekin batera, *lo* izenarekin zerikusia dutela ematen du. Agian, euskaldun gizakiaren «adimen-begiaren» arabera, aurreko izendapenekin lotura duten iluntasuna edo argitasunik eza egon liteke horrelako hitzen oinarrian. Pentsatzekoa denez, *ilunak* *lo* gehiago egiteko gogoia eman ohi digu; *lotazil*, *lo* eta (*h*)*azi* hitzez osatutako elkarketa izan liteke. Nolanahi ere, berriz ere aditzera emango dugu, urtarrikaren gainean lehen eskainitako azalpen sinesgarriago hau: Gorostiaga *lo-lau*-tik datorrelakoan dago, «laugarren tenporari» lotuta. Haren azalpena zentzuduna eta aintzat hartzeko da: «LOTAZIL o “Noviembre de la Cuarta Témpora” LO (*lau*)-t-azil, llamadas en el antiguo rito romano “de la siembra” o AZIL» (Gorostiaga 1958: 54-55).

3. Ondorioak

Hilabeteen inguruko ikuspegi orokorra izateko, izendapen guzti-guztiak aintzat hartu beharra dago. Ondo dago banan-banan aztertzea, baina den-denak kontuan harturik erdiets genitzake itxurazko ondorioak. Horrela eginez, izen eta kontzeptuei buruzko nondik norako zehatz eta argigarriak lortuko dira.

Bestalde, bat egiten dugu Gorostiagak ateratako ondorioekin, euskaraz jarrita honela laburbil daitezkeenak: «Euskal Herri lurralde txikian izen-kopuru eta -aniztasun handia izateak kontraste itzela erakusten du Erromaniaren uniformitatearekin alderatuta; horrek adierazten du, gure Herriak ez zuela zibilizazio- eta literatura-gune edo -zentro nagusirik, ezta izendapenak orokortzeko beharrizanik ere. Gure egutegia ekandu erromatar, pagano eta kristauetan erroturik dago, eta erlijioaren eragina gure nekazarien bizimoduaren inguruko adierazpen zaharretan antzeman genezake. Mosaiko edo sinkretismo honetan, elementu arrotza eta bertakoa elkartzen diren tokian, adierazpenen banaketak eta beren sorreraren etapak beha ditzakegun esparrua dugu» (Gorostiaga 1958).

Izendapenen osagaiei dagokienez, eta latinetiko mailegu zuzenak albora kenduta, begi-bistakoa da hitz-elkarketetan bi izen nagusitzen direla bigarren osagai gisa: *-il* eta *-aro*. Azken hau ez da azaldu urtearen lehen lau hilabeteetan, bai, oster, maiatzetik aurrera etengabe, irailean izan ezik. Hizkuntza aniztetan gertatzen den legez, denboraren eta eguraldiaren inguruko terminoak nahasi ohi dira. Horixe bera gertatzen da *aro*-rekin, eguraldia zein denbora adierazteko erabiltzen baita.

Aro-dun berba guztiei erreparatuz gero, gehienak nekazaritzari atxikita daudela azpimarratu behar da: *hostaro*, *ereinaro*, *garagarzaro*, *uztaro*, *dilistaro* eta *azaro*; eta bi naturari berari: *errearo* eta *hotzaro*. *-il* atzikia eta izena, oster, guzti-guztietan azaldu da salbuespenik gabe. Beraz, hilabeteen izendapenen osaerari dagokionez, baliabiderik erabiliena da. Horren jatorriari buruz haxe nabarmendu beharrean gaude: batetik, *-il* izenak beste euskal izen batzuekin duen antzekotasuna, *hil* eta *ilargi* hitzekin, kasurako; eta bestetik, ez dago ahazterik latinez jaien izenak osatzeko erabiltzen zen bukaerako atzizkia, *-alia*: *agonalia*, *carmentalia*, *faunalia*, *lupercalia*..., eta ezta

amaiera hori duen *apri(m)* ere, apirilari izena ematen duena. Beraz, *-il* dela eta, ez da inongo hipotesirik baztertu behar: euskararena berarena den hipotesia ala latinetik hartutako mailegua dena, alegia.

Gainerako osagaiei buruz, beste hiru besterik ez da ageri: *-beltz*, *arra-eta -eta*; *-beltz* izenondoa urtarrila izendatzeko azaldu zaigu, *(h)ilbeltz*; *arra-aurrizki* gisa, ekainean *arramaiaz*, hau da, berriro maiatza adierazteko; *-eta* atzizkiak ez dago argi zein betekizun duen *urrietan*; baliteke abuztu-irailetik datorren agor edo urritasuna areagotzen dela esan nahi izatea. Gogora degun *-eta* atzizkia oso ugaria dela leku-izenetan tokia adierazteko.

Azaldutako izendapen guztiak aintzat harturik, eta beretan ageri diren kontzeptuak gogoan ditugula, honelako sailkapen hau egin liteke: nekazaritzari, naturari, aroari, erlijioari eta erromatarren ospakizunei loturikoak, maileguak eta bestelakoak. Hitz batzuk bi eremutan ager daitezke, bakar batean uztea ez litzatekeelako zuzena izango.

Hala:

A) Nekazaritzakoei buruzkoak ugariena dira, hilabete gehienetan aurkitu baititugu. Hilabetez hilabete joanda, hauxe izango litzateke:

- urtarrila: *loil*, *lotazil*.
- otsaila: *xezeil*?
- martxoa: *epail*, *urri*.
- apirila: *epail*, *jorrail*.
- maiatza: bat ere ez.
- ekaina: *babail*, *bagil*, *ereiara*, *gargarzaro*, *garagarril*.
- uztaila: *garagarril*, *uzta*, *uztail*, *uztaro*.
- abuztua: *agorril*, *dilistaro*.
- iraila: *agorril*, *urri*.
- urria: *azaro*, *bildil*, *biltzil*, *lastail*, *urri*, *urrieta*, *urril*.
- azaroa: *azaro*, *gaztaina-zitu*, *gorotzil*, *(h)azil*, *zemendi*.
- abendua: *loil*, *lotazil*.

Egiazta daitekeenez, izen batzuk —*jorrail*, *garagarril*, *dilistaro*...— nekazaritza-lanei loturikoak dira, eta beste batzuek —*agorril*, *urri*...— egoera jakin bat adierazten dute.

B) Naturaren inguruko izendapenak, hauexek dira:

- urtarrila: *ilbeltz/ilbaltz, izotzil*.
- otsaila: bat ere ez.
- martxoa: *zozoil*.
- apirila: bat ere ez.
- maiatza: *hostaro, hostoil, lorail, orril*.
- ekaina: *ekain, errearo*.
- uztaila: bat ere ez.
- abuztua: *agorril*.
- iraila: *garoil, irail, agorril, urri*.
- urria: *urri, urrieta, urril*.
- azaroa: bat ere ez.
- abendua: *beltzil, hotzaro, illul*.

Erraz jabetuko gara eguraldiaren edo egunaren iraupen-egoeraren ingurukoak direla, bat izen ezik, *zozoil*.

C) Aroari dagozkionak bi baizik ez dira: *udail* eta *neguil*. Bata, ekaina eta bestea abendua aditzera emateko. Hilabeteotan hasten dira urtarorik seinatuenak, uda eta negua, alegia.

D) Badirudi beste izendapen batzuk erromatarrek aspaldi ospatzen zituzten jaiekin uztartuak direla; izan ere, erromatarrek Euskal Herrian edo inguruetan luzaro egon ziren, historiagileen arabera, lau edo bost mendez, beraz, gizartearen maila guztietan ezarri zuten nagusitasunak halabeharrezko eragina sorrarazi zuen hainbat alorretan eta, jakina, kulturen eta hizkuntzan ere bai. Ziur asko, orduko euskaldunek erromatarren makina bat ohitura bereganatuko zuten, eta, ondorioz horrek hizkuntzan ere bere isla izango zuen. Berriz ere, erromatarren eragina Ignacio Barandiaranen iritzia bidez ekarriko dugu hona:

Hay indudablemente en el País Vasco un legado de Roma que en mayor o menor intensidad caló en los antiguos habitantes del país y que no son las cerámicas que usan o las monedas que pudieran circular por los mercados, sino hábitos mentales, actitudes del espíritu o creencias que pudieron utilizar como vehículo el nuevo idioma y

quizá se difundiesen con mayor fuerza por los cauces de la cristianización.

(Barandiaran 1978: 211)

Nire ustez, eremu honek azterketa sakon eta luzeagoa behar luke. Hala eta guztiz ere, ikerlan honetan arreta banakoa eskaini zaio arlo horri, orduko euskaldunen buru-iruditeria azaleratzeko asmoz. Mende asko igaro direnez, kontu batzuk frogatzen ez dira batere samurrak; baina, honako hauek lirateke euskal egutegian geratu diren sasoi hartako aztarnak:

- otsaila: *barantail*, *otsail*, *zezeil*.
- apirila: *ope(il)*.
- maiatza: *maiatz*.
- ekaina: *babail*, *bagil*.
- uztaila: *buruil*.
- abuztua: *abuztu*, *daguenil*.
- iraila: *buruil*.
- abendua: *abendu*.

Hilabetez hilabeteke aurreko azterketan, bakoitzaren jatorria azaltzen ahalegindu gara. *Babail* eta *bagil* lehen nekazaritzari loturik daudela aipatu arren, badirudi beren sustraia erromatarren ospakizunetan bilatu behar litzatekeela.

E) Maileguei dagokienez, antza denez, guzti-guztiak latinetik edo hizkuntza erromanikoetatik datoz. Honako hauek ditugu:

- martxoa: *marti*, *martxo*.
- apirila: *apiril*.
- maiatza: *maiatz*.
- ekaina: *arramaiatz*.
- uztaila: *santana il*.
- abuztua: *abuztu*, *agostu*.
- iraila: *seteme*.
- azaroa: *abendu*, *zemendi*.
- abendua: *abendu*.

Beraz, mailegu-kontuak zein lexiko-auziak albora lagata, badirudi hiru hilabetek besterik ez daukatela itxura batean inolako eraginik: *urtarrila*, *uztaila* eta *urria*.

Segidan, ikerlanean zehar bildutako izendapen guztiak zerrendatu ditugu, osagai eta guzti garanduta, ikuspegi orokorragoa izate aldera.

	(h)il	aro	arra-	beltz	bigarren-	handi	lehen(biziko)-	eta	txiker	Ø
URTARRILA										
beltz/baltz	+									
(h)il				+						
izotz	+									
lo	+									
urte (berri)	+									
OTSAILA										
barant	+									
katu	+									
otso	+									
zezen	+									
MARTXOA										
eba(ki)?	+									
marti										+
martxo										+
urri										+
zozo	+									
APIRILA										
apiril										+
eba(ki)?										

	(h)il	aro	arra-	beltz	bigarren-	handi	lehen(biziko)-	eta	txiker	Ø
joira	+									
ope	+									+
MAIATZA										
hosto	+	+								
lore										
maiatz			+							+
orri	+									
EKAINA										
arra										
baba	+									
*ebagi	+									
ekain (*eki + gain)										+
erein		+								
erre										
garagar		+								
uda	+									
UZTAILA										
garagar	+	+								
gari	+									

	(h)il	aro	arra-	beltz	bigarren-	handi	lehen(biziko)-	eta	txiker	Ø
Santa Ana(ko)	+									
uzta	+	+								+
ABUztUA										
abuztu										
agor	+									
agostu										+
dagoen	+									
dilista		+								
IrAILA										
agor	+									
autono										+
barau?	+									
buru?	+									
garo	+									
ira	+									
seteme										+
urri	+									+
UrRIA										
(h)azi		+								

	(h)il	aro	arra-	beltz	bigarren-	handi	lehen(biziko)-	eta	txiker	Ø
bildu	+									
lasto	+									
urri (bigarren)	+							+		+
AZAROA										
abendu						+	+			
gaztaina-zitu										+
gorotz	+									
(h)azi	+	+								
zemendi										+
ABENDUA										
abendu					+				+	+
beltz	+									
gabon	+									
hotz		+								
ilun?	+									
lo?	+									
lo(t) + (h)azi?	+									
negu	+									

Bibliografia

AGUD, Manuel eta TOVAR, Antonio (1988-1994). *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca*, I-XXI, ASJU 22 (1), 23 (2 eta 3), 24 (1, 2 eta 3), 25 (1, 2 eta 3), 26 (1, 2 eta 3), 27 (1, 2 eta 3) eta 28 (1, 2 eta 3).

AZKUE, Resurrección María (1969) [1905-1906]. *Diccionario vasco-español-francés* (DVEF). Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.

— (1989) [1935-1947]. *Euskalerraren Yakintza*. Bilbo: Euskaltzaindia, Madril: Espasa Calpe. (3. arg.).

BARANDIARAN, Ignacio (1973). *Guipúzcoa en la Edad Antigua. Protohistoria y romanización*. Donostia: Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.

BERNÁRDEZ, Enrique (2008). *El Lenguaje como cultura. Una crítica del discurso como lenguaje*. Madril: Alianza Editorial.

CARO BAROJA, Julio (1984). *Sobre la religión antigua y el calendario del Pueblo Vasco*. Donostia: Txertoa Argitaletxea.

CASADO VELARDE, Manuel (1988). *Lenguaje y cultura. La etnolingüística*. Madril: Síntesis.

COSERIU, Eugeniu (1981). «La socio- y la etno-lingüística: sus fundamentos y sus tareas», *Anuario de Letras* XIX: 5-30.

DIÉGUEZ, Kepa (2008). *Eguraldia eta kultura euskaldunen artean*. Donostia: Gaiak.

— (2021). *Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa*. (Doktorego-tesia, EHU/UPV).

Kontsultagai: [<https://addi.ehu.es/handle/10810/53666>].

— (2022). «Euskal lexiko etnometeorologikoaren azterketa: kultura eta kognizioa», ASJU 56 (2022): 271-299.

— (2024). «Urtaroak: ikuspegi etnolingüistikoa», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 69 (2): 93-122.

Kontsultagai: [<https://doi.org/10.59866/eia.v69i2.287>].

DURANTI, Alessandro (2000). *Antropología lingüística*. Cambridge: Cambridge University Press.

ERNOUT, Alfred eta MEILLET, Antoine (1932). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.

EUSKALTZAINDIA. *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. (Argitalpen digitala).
Kontsultagai: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegi-anbilatu&task=hasiera&Itemid=1693&lang=eu].

—. *Euskararen Herri Hizkeren Atlasa*. (Argitalpen digitala).
Kontsultagai: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_ehha&Itemid=466&lang=eu&layout=].

—. *Orotariko Euskal Hiztegia*. (Argitalpen digitala).
Kontsultagai: [https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=1694&lang=eu].

FERNÁNDEZ GUIZZETTI, Germán (1957). «La etnolingüística: del mundo del idioma al mundo de la cultura», *Revista de Antropología* 5 (1): 75-93.

GARATE, Gotzon (1998). 27.173. *Atsotitzak/Refranes/Proverbs/Proverbia*. Bilbo: Mensajero.
Kontsultagai: [http://www.ametza.com/bbk/htdocs/garate.htm].

GOROSTIAGA, Juan (1958). «Los nombres vascos de los meses», *Euskera* III: 51-55.

HARTSUAGA, Juan Ignazio (1987). *Euskal mitologia konparatua*. Donostia: Kriseilu.

LAKARRA, Joseba Andoni (zuz.) (2019). *Euskal Hiztegi Historiko Etimologikoa* (EHHE-200), J. Manterola (koord.). Bilbo: Euskaltzaindia.

MARTIN CAMACHO, Juan Carlos (2016). «Hacia una caracterización de una disciplina lingüística (casi) olvidada: la etnolingüística», *ELUA* 30: 181-212.

MARTIN, William (1847). *An encyclopædia of every-day knowledge, for the young*. Londres: Sherwood, Gilbert eta Piper.

MERKEL, Garlieb (1798). *Die Vorzeit Lieflands*. Berlin: Vossische Buchhandlung.

MITXELENA, Koldo (2011) [1972]. «Lengua y cultura», in *Obras Completas. Lingüística General*, II, ASJUren Gehigarriak bilduma, 55. zenbakia. Bilbo: EHU/UPV: 81-108.

— (1974). «El elemento latino-románico en la lengua vasca», *FLV* 17: 183-209.

— (1985). *Fonética Histórica Vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (ASJUren argitalpena). (3. arg.).

MONTEANO, Peio J. (2024). *Vasconia en los siglos oscuros. De la caída de Roma al reino de Pamplona (409-905)*. Iruñea: Mintzoa.

MORANT MARCO, Ricard eta DÍAZ ROJO, José Antonio (2005). *Etnolingüística*. (Argitalpen digitala).

Kontsultagai: [www.liceus.com].

MURDOCK, George Peter, FORD, Clellan S., HUDSON, Alfred, KENNEDY, Raymond, SIMMONS, Leo eta WHITING, John W.M. (1987-2000). *Outline of cultural materials*. New Haven (Connecticut): Human Relations Area Files.

PALMER, Gary B. (1996). *Towards a theory of cultural linguistics*. Austin: University of Texas Press. (Gaztelaniazko argitalpena, 2000. *Lingüística cultural*. Madril: Alianza Editorial).

SEGURA, Santiago eta ETXEBARRIA Juan Manuel (1996). *Del latín al euskara / Latinetik euskarara*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

WILKINS, David (1976). *Notional syllabuses: A taxonomy and its relevance to foreign language curriculum development*. Londres: Oxford University Press.

ZABALA, Pello (2000). *Naturaren Mintzoa*. Donostia: Alberdania.

Laburdurak

EH: *Euskaltzaindiaren Hiztegia.*

EHHA: *Euskararen Herri Hizkeren Atlas.*

EHHE: *Euskal Hiztegi Historiko Etimologikoa.*

ErnMeill: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots.*

OEH: *Orotariko Euskal Hiztegia.*

